

Recuperant el passat: el pedagog Ramon Torroja, un exili tardà

Salomó Marquès i Sureda*

Introducció

Una de les primeres conseqüències de l'aixecament militar de l'any 1936 i la posterior victòria militar amb la instauració de la dictadura franquista serà l'inici, el 1939, d'un exili que afectarà homes i dones que es veuran obligats a deixar Catalunya per un temps més o menys llarg. Encara que quan parlem d'exili normalment pensem en el provocat per la instauració del franquisme, un exili d'enormes proporcions, el més gran de la nostra història contemporània, no hem d'oblidar el que provocarà a Catalunya la revolució desfermada el juliol del 1936 per l'aixecament de militars amb el suport de grups civils de partits de dretes, exili que, tot i no tenir les proporcions del de l'any 1939, no per això serà menys intens i dramàtic. Sobre aquest exili del 1936, ja s'han publicat alguns treballs que ens permeten fer-nos-en una idea general; encara falta, però, un estudi complet i a fons tal com demana A. Manent.¹

Pel que fa a l'exili del 1939 hi ha estudis que ofereixen una panoràmica general que ens permet d'avaluar la pèrdua enorme que representà pel país des del punt de vista social, econòmic i cultural la marxa d'homes i de dones d'una vàlua innegable en diferents camps de la vida pública. Algunes publicacions es refereixen als primers temps d'exili i se centren so-

---

* Salomó Marquès és professor d'Història de l'Educació a la Universitat de Girona. En l'actualitat treballa amb temes relacionats amb l'escola franquista i amb la depuració i repressió del magisteri. Les darreres publicacions són *L'escola pública durant el franquisme*, Barcelona: Promociones i Publicaciones Universitarias (PPU), 1993; *L'exili dels mestres (1939-1975)*, Girona: Universitat de Girona-Llibres del Segle; amb col·laboració amb Josep González-Agàpito *La repressió del professorat a Catalunya sota el franquisme (1939-1943)*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1996.

Adreça professional de l'autor: Departament de Pedagogia. Facultat de Ciències de l'Educació. Universitat de Girona. c/ Emili Grahit, 77. 17071 Girona.

(1) Manent, A.: «Els exilis durant la Guerra (1936-1938)» A: *Miscel·lània d'homenatge a Josep Benet*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991, pàg. 485-496. El mateix Manent ha publicat alguns articles sobre el tema a la revista *Serra d'Or*: «1936. Com se salvaren els prohoms de la Lliga Catalana», núm. 333, juny 1987, pàg. 447-453; «1936. Com se salvaren industrials, monàrquics alfoncins, carlins, periodistes», núm. 352, març 1989, pàg. 177-182; «Més salvats de la revolució», núm. 377, maig 1991, pàg. 370-375.

bretot en la realitat dels camps de concentració,² d'altres ofereixen una visió molt més àmplia i general.³ També hi ha publicats estudis fets des dels països d'acollida,⁴ així com recerques sobre col·lectius concrets⁵ i un sens fi de memòries i biografies personals de desigual qualitat literària que són testimoni directe d'unes vivències doloroses que, lamentablement, la recent guerra a l'ex-Iugoslàvia ha tornat a fer reviure.

A més d'aquesta sortida massiva, sobretot els mesos de gener i febrer de 1939, continuarà produint-se d'una manera molt més lenta un constant degoteig durant els primers anys del franquisme. Hi haurà un degoteig d'homes i de dones que, en sortir de la presó, o en ser perseguits o en no poder suportar la pressió del nou règim opten per anar-se'n cap a l'exili. Es tracta d'un exili molt poc conegut i poc investigat. Podríem dir que és la tercera fase d'aquesta diàspora que s'inicia al juliol del 1936 i que té el punt culminant durant els mesos de gener-febrer del 1939 i que afecta persones de totes condicions i de totes les ideologies.⁶

És del tot necessari recuperar la memòria històrica que l'escola —i també la universitat— de l'època franquista ens ha amagat; al cap i a la fi, el guanyador, per legitimar-se, esborra la memòria. Hem d'esforçar-nos per recuperar un passat que desconeixem perquè ens l'han silenciats expressament durant la dictadura. A més, la democràcia no ha pas estat pròdiga

-
- (2) Per exemple: Wingeate Pike, D.: *Vae victis! Los republicanos españoles refugiados en Francia 1939-1945*. París: Ruedo Ibérico, 1969. Stein, L.: *Par-delà l'exil et la mort. Les républicains espagnols en France*. Mazarine, 1979. Carrasco, J.: *La odisea de los Republicanos Españoles en Francia (1939-1945). Album-Souvenir de l'exil Republicain Espagnol en France*. Association des auteurs Auto-Édités, 1984. Grando, R.; Queralt, J.; Febrés, X.: *Camps du Mepris. Des chemins de l'exil à ceux de la résistance 1939-1945*. Perpinyà: Editorial El Trabucaire, 1991. Villegas, J.C. (Coord.): «Plages d'exil. Les camps de réfugiés espagnols en France 1939», *Hispanística XX*, num. 6.
  - (3) Abellan, J.L.: *El exilio español de 1939*. Madrid: Taurus ediciones, 1976 (6 vol.). Rubio, J.: *La emigración de la guerra civil de 1936-1939*. Madrid: Librería editorial San Martín, 1977 (3 vol.).
  - (4) Per citar alguns dels més coneguts o més recents: DD.AA.: *El exilio español en México 1939-1982*. México: Fondo de Cultura Económica-Salvat, 1982. Sánchez-Albornoz, N.: *El destierro español en América. Un trasvase cultural*. Madrid: Instituto de Cooperación Iberoamericana, 1991. Molina Hurtado, Ma. M.: *En tierra bien distante. Refugiados españoles en Chiapas*. Chiapas: Gobierno del estado de Chiapas, 1993. Cruz, J.I.: *La educación republicana en América (1939-1992)*. València: Generalitat Valenciana, 1994. Sanz, V.: *El exilio español en Venezuela*. Caracas: Ediciones El Centauro, 1995 (2 vols.).
  - (5) Entre aquests, destaquem: Sàbat, F.: *Los anarcosindicalistas tarraesenses en el exilio*. Barcelona: edició del propi autor, 1979. Pla Brugat, D.: *Los niños de Morelia*. México: Instituto Nacional de Antropología e Historia, 1985. Zafra, E.; Crego, R.; Heredia, C.: *Los niños españoles evacuados a la URSS (1937)*. Madrid: Ediciones de la Torre, 1989. Marqués, P.: *Les enfants espagnols réfugiés en France (1936-1939)*. París, Autoedition, 1993. Marquès, S.: *L'exil dels mestres (1939-1975)*. Girona: Universitat de Girona-Llibres del segle, 1995.
  - (6) Exemples d'aquests exilis els tenim en les persones de Pere Grases, de Joan Campà i de Raimon Torroja. Establerts tots tres a Caracas han sortit de Catalunya el 1936, el 1939 i el 1949 respectivament.

i generosa a l'hora d'investigar i publicar sobre aquest tema. A les dificultats legals a l'hora de consultar la documentació, cal afegir-hi el silenci, bastant estès, per no tractar aquests temes. Hem de parlar d'una «amnèsia pactada» com a resultat de la transició política?⁷ Possiblement.

Un dels col·lectius que es veié més afectat per l'exili fou el del magisteri. Els governants franquistes ho tenien molt clar. Així com les autoritats republicanes i les del govern de la Generalitat s'esforçaren per millorar l'educació i l'escola amb el convenciment profund que d'aquesta manera ajudaven a bastir una societat més justa, els governants franquistes actuaren decididament sobre el magisteri per fer-ne un col·lectiu submís en l'àmbit de les noves orientacions nacionalcatòliques, que queden exemplificades en les paraules d'un inspector que insistia en la necessitat que els mestres fossin «más santos que sabios».⁸ Es tracta d'un nou clima repressiu que, encara que fou molt intens els primers anys, no deixà de ser present sobretot durant totes les dècades del nou règim.⁹ Amb els estudis fets fins ara, podem afirmar que més d'un deu per cent del magisteri català va anar-se'n a l'exili amb l'ocupació de Catalunya per l'exèrcit franquista i més d'un quaranta per cent dels que es van quedar varen patir algun tipus de sanció.

Raimon Torroja i Valls¹⁰

Amb aquesta voluntat de recuperar part de la nostra memòria pedagògica, escric sobre la vida, l'obra i el pensament de Raimon Torroja i Valls,

-
- (7) Afirmació de l'historiador Joan B. Culla en l'article «Franquismo, memoria e impunidad», *El País*, 13 d'abril de 1997.
  - (8) Vegeu González-Agápito, J.; Marquès, S.: *La repressió del professorat a Catalunya sota el franquisme (1939-1943)*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1996. La recerca és feta a partir de les dades del Ministeri d'Educació Nacional. Sobre el tema de la repressió a l'Escola de Catalunya durant els primers anys franquistes, vegeu algunes pàgines de Benet, J.: *L'intent franquista de genocidi cultural contra Catalunya*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995.
  - (9) Alguns exemples d'aquesta repressió continuada a l'escola es troben en el llibre de Solé i Sabaté, J.; Villarroya, J.: *Cronologia de la repressió de la llengua i la cultura catalanes 1936-1975*. Barcelona: Curial, 1993.
  - (10) La majoria de la informació l'he obtinguda de la seva filla Núria Torroja, que viu a Caracas i que vaig entrevistar el juny de 1996 i el maig de 1997, així com de les cartes que escrivia a Carme Graells, de Barcelona, que vaig entrevistar —juntament amb el seu cosí germà Anicet Graell—, el 4 de desembre de 1996 i que em va permetre consultar generosament la seva correspondència. També he tingut present les observacions fetes pel seu antic alumne Miquel Molins, entrevistat a Barcelona el 17 de juliol de 1997. A tots el meu agraïment més sincer. Sobre Torroja, Vicenç Gardenyes i Rufach va escriure un article a

que fou director de l'Escola Annexa de l'Escola Normal de la Generalitat i que és un exemple paradigmàtic del que podem anomenar exili tardà. Va sortir de Barcelona per anar cap a Caracas l'any 1948 després d'haver passat una temporada a la presó Model i havent treballat, posteriorment, fent classes particulars. A més, es tracta de recuperar de l'oblit una de les personalitats rellevants del magisteri català que va contribuir, amb la seva acció magistral, les seves publicacions i el seu testimoni personal, a la formació de promocions del magisteri republicà català, així com de ciutadans catalans i veneçolans.

Un bon pedagog i mestre

Nascut a Igualada (Anoia) el 25 de setembre de 1894, estudia la carrera de magisteri a la Normal de Barcelona. Des del 1908 fins al 1912, en què obté el títol de mestre superior també realitza estudis de psiquiatria infantil. Posteriorment amplia la seva formació a Madrid, on exerceix de mestre, i participa en els cursets d'ampliació d'estudis al Museu Pedagògic.¹¹

La seva formació professional s'enriqueix, a més, amb la participació a les Escoles d'Estiu que es fan a Barcelona durant la Mancomunitat; així el 1917 segueix el curs de Josep Palau Vera sobre «L'ensenyament de la Zoologia a l'Escola primària»; l'any 1920 hi participa com a alumne i després acompanya el pedagog suís Eduard Claparède¹² en una excursió al Pirineu.

L'any 1925, pensionat per la Junta d'Ampliació d'Estudis, visita les Escoles Noves de diferents països europeus: França, Suïssa, Àustria i Alemanya; el mateix any participa en el Congrés d'Educació de Heidelberg, als cursos d'Estiu de l'Institut Rousseau i al Congrés Internacional de Puericultura de Ginebra, ciutat que s'ha convertit en una fita cobejada dels mestres públics catalans, que malden per millorar i actualitzar la seva formació.

Avui el 3 de desembre de 1978 titulat: «Ramon Torroja i Valls, pedagog». Per la meua part a les XIII Jornades d'Història de l'Educació als Països Catalans, celebrades a Vic del 12 al 14 de novembre de 1997, dedicades a la formació inicial i permanent dels mestres hi vaig presentar una comunicació: «Raimon Torroja i Valls, mestre de mestres».

- (11) L'any 1923 participa en un Curso de Técnicas Psicopedagógicas, organitzat per la Direcció General de Primer Ensenyament al Museo Pedagógico Nacional (del febrer al juny) col·laborant en la revisió de test i de material sobre assaig experimental del registre psicològic.
- (12) Professor a la Universitat de Ginebra i a l'Institut Jean Jacques Rousseau, imparteix a Barcelona un curs extraordinari sobre «Psicologia de la intel·ligència».

Com a mestre inicia, a partir de l'any 1912, una llarga trajectòria que comença en una primera etapa com a mestre substituït i culmina amb la direcció de l'Escola Annexa de la Normal de la Generalitat. Exerceix en les poblacions següents¹³: substituït a Vilada (Berguedà) del 28 de desembre del 1912 al 20 d'octubre del 1913; interí a Madrid del 18 de maig de 1914 al 10 d'abril de 1915. Al juliol de 1918 obté el número 1 de les oposicions i va a Monistrol de Montserrat (Bages)¹⁴ fins al 30 d'abril de 1922, que es trasllada de nou a Madrid, al grup escolar Cervantes, on roman fins al mes d'octubre de 1926.¹⁵ El 19 de juliol de 1924 es casa a Vilafranca del Penedès amb Rosa Fornells i Soterias. Torna a Catalunya i exerceix a Arenys de Munt (Maresme) fins al febrer del 1931, que va a Barcelona a les escoles del Patronat Escolar; pel gener del 1934 és nomenat director de Grup Escolar Annexa a l'Escola Normal de la Generalitat.¹⁶

De la seva feina com a mestre, amb les dades que en tenim n'hi ha prou per descobrir-lo com un professional competent, ben preparat i dedicat de ple a la seva feina. Alexandre Galí el defineix com un «home estudiós, ben informat i zelosíssim de la seva feina»,¹⁷ «home d'erudició pedagògica poc comuna i a la vegada de molta competència pràctica». ¹⁸ Per part seva els antics alumnes de l'Escola Normal de la Generalitat afirmen d'ell que «tots vàrem aprendre, entre altres coses, la importància de l'autocrítica i també la crítica constructiva entre els companys quan realitzàvem les pràctiques a les aules de la seva escola», així mateix Josep Carol, un d'aquests antics alumnes, recorda «les converses amb els alumnes que assistien a les classes de pràctiques, la seva personalitat assequible i sempre ben disposada envers els <<aprenents>>».¹⁹

Per la seva banda Jaume Carbonell, parlant de l'Escola Normal de la Generalitat i de les pràctiques que es fan a l'Escola Annexa, afirma el caràcter pragmàtic de l'acció de Torroja «un home al qual no agradava casar-se amb cap mètode i que comprenia els perills del tecnicisme, que el

---

(13) Dades extretes del seu Full de Serveis.

(14) Durant aquest estiu del 1918 dirigeix la colònia escolar de Teià (Maresme) subvencionada per l'Ajuntament de Barcelona.

(15) En la Reial Ordre del nomenament per ocupar la vacant a l'escola graduada de nens del G.E. Cervantes, podem llegir: «*El Sr. Torroja es competente, joven, trabajador, conoce las dificultades de la labor escolar, estima buena la orientación pedagógica de «Cervantes», y desea colaborar en nuestra obra. El personal docente de «Cervantes» sin excepción, cree que D. Raimon Torroja Valls debe ser propuesto para ocupar la vacante del Sr. García Ojeda*», vegeu *Boletín Escolar*, Madrid, núm. 728, mayo 1922, pàg. 601.

(16) En el Full de Serveis hi ha una nota manuscrita lateral que diu: «*Cese 31 de enero 1939 baja de nómina*».

(17) Galí, A.: *Història de les institucions i del moviment cultural a Catalunya 1900-1936* Llibre II Ensenyament primari. Segona part. Barcelona: Fundació A.G., 1979, pàg. 238.

(18) Ídem. Llibre II Ensenyament primari. Tercera part. pàg. 29.

(19) Carol, J.: «Ramon Torroja i l'escola annexa de la Normal», *Butlletí*, Associació d'Amics de l'Escola Normal de la Generalitat, núm. 12, desembre 1996, pàg. 4.

mestre fos esclau del mètode».²⁰ Un home que, segons Carbonell, reivindicava per al mestre una gran cultura tècnica, la informació, l'intercanvi i la polèmica constant entorn de qualsevol mètode, sortint constantment del cercle tancat de l'escola.

L'activitat com a mestre no queda cenyida a la seva escola i, així, participa activament en les Escoles d'Estiu que la Generalitat organitza a Barcelona per a la formació del magisteri. L'any 1930 durant la Setmana final de l'Escola d'Estiu s'assaja el Mètode de Projectes i Torroja és un dels que realitza les lliçons pràctiques i imparteix una lliçó pràctica sobre el civisme.²¹ El 1933 hi participa com a membre de la ponència que prepara el tema central «L'educació moral i cívica a les escoles de la República». A la del 1935 dirigeix, juntament amb altres col·legues, una Escola Activa que funciona segons el mètode de Centres d'interès per tal d'il·lustrar el Curset Decroly. A l'estiu següent, el 1936, consta com a professor d'un curs dedicat a «La tècnica del treball escolar a l'escola unitària», en el programa d'una Escola d'Estiu que, malauradament, ja no se celebrarà per l'esclat de la Guerra Civil.

La seva tasca docent s'amplia amb altres cursos de formació, fora de l'Escola d'Estiu, com el que imparteix, per exemple, l'any 1930 dedicat a «L'educació moral a l'escola» dins de les activitats del Seminari de Pedagogia de la Universitat de Barcelona, o el que imparteix l'any 1932 sobre «Problemes escolars» en el Segon Curs de Perfeccionament que organitza la Generalitat per formar els mestres, o les lliçons que sobre «Organització escolar» imparteix al Seminari de Pedagogia de la Universitat de Barcelona al maig de 1936.

El seu magisteri, doncs, en aquesta primera etapa comprèn no solament l'alumnat infantil de la seva escola sinó també els mestres, els professionals de l'ensenyament; d'aquesta manera podem afirmar que durant aquesta primera etapa Torroja és mestre d'infants, mestre de futurs mestres i mestre de mestres; és, doncs, una de les poques persones que exerceix un ampli mestratge que comprèn tot l'arc formatiu del magisteri primari. Al costat d'aquest mestratge, no cal oblidar la tasca de divulgació educativa que fa mitjançant conferències públiques²² i a través de Ràdio Associació de Catalunya, on explica història de Catalunya.²³

---

(20) Carbonell, J.: *L'Escola Normal de la Generalitat (1931-1939)*, Barcelona: Edicions 62, 1977, pàg. 283.

(21) El text mecanografiat i corregit a mà d'aquesta lliçó pràctica el té la seva filla Núria, a Caracas.

(22) Per exemple, la que pronuncia el dia 9 de desembre de 1933 a la Casa del Mestre, a Barcelona, sobre «Consideracions generals sobre l'obra del Patronat Escolar de Barcelona».

(23) Antics oients recorden que començava les emissions amb aquestes paraules: «Estimats nens i nenes de Catalunya...».

Aquesta etapa, sobretot els primers anys republicans, és molt fecunda; Torroja dóna tot el que té en l'àmbit del pensament i de l'acció educativa. I no ho fa tot sol. Són anys pletòrics d'aportacions i de debat pedagògic.

Mestre privat durant el primer franquisme

La segona etapa docent té lloc durant el règim franquista en una situació sociopolítica i cultural completament diferent. Abasta dels anys 1941 al 1948 quan després de sortir de la presó Model, on ha estat tancat en acabar la Guerra Civil fins a l'estiu del 1941 malviu fent classes privades fins que marxa a l'exili.²⁴ Fer classes particulars és una sortida d'emergència que ell, com tants altres mestres depurats i sancionats, troben per a poder viure en la Nueva España que estan imposant els vencedors i en la qual ells, republicans i compromesos amb l'obra educativa de la Generalitat, no hi tenen lloc. Són classes particulars que imparteix a fills d'amics, tal com explica la seva filla «Bé, tenia nois de cases d'amics. Ell tenia molta amistat amb un senyor que havia estat alcalde d'Igualada, es deia Biosca,²⁵ i la seva família podia pagar molt bé aquestes classes i, a més, ell dinava a casa d'ells i això li anava bé a ell, perquè nosaltres aleshores vivíem a Sant Just Desvern i era una mica lluny i s'havia d'esperar molt pels autobusos...».²⁶

De fet, fa classe, entre altres, als fills de la família Graells, de Barcelona i als de les famílies Josa i Bert de Sant Just Desvern, així com al fill i nebot de la família Molins-Turró, que eren cosins seus. Aquestes famílies

---

(24) A la presó fa classe als analfabets i, segons explica la seva filla, estudia llatí, anglès i teòridoria, també es dedica a traduir i escriu *Una jornada de captiveri*, text inèdit de 15 folis on explica la vida quotidiana de la presó, el dedica a la seva filla Núria en el dia del seu aniversari, el 4 de maig de 1940.

Aquest text mecanografiat acaba amb aquestes paraules: «El silenci de nit a la presó! Els soldats que estan alerta guardant 9.000 republicans. Hora solemne. La noblesa dels ideals! Les persones i les coses estimades! Tot ve suauement en una fina remor misteriosa d'aïles. *La pau!* El retorn a la llar, el treball, la sensibilitat col·lectiva tornada al seu punt de serenitat. En aquesta hora tranquil·la de l'ensomni, (com s'adormen els ocells!), vénen a arraulir-se totes les turbulències del dia, tots els sentiments i totes les il·lusions que arrossega l'ànima en el digne i sofert captiveri... *Que torni la pau a la terra entre els homes de bona voluntat! Que la pau és llibertat!*».

(25) Es tracta d'Amadeu Biosca, que fou alcalde d'Igualada durant la República i amb qui comparteix cel·la a la presó Model; sortirà més tard que Torroja.

(26) Si no dic el contrari, totes les cites de la seva filla Núria són de les entrevistes fetes a Caracac el 15 de juny de 1996 i el 27 de maig de 1997.

tenen fills de diferent edat i el que ell fa són classes personalitzades; classes de cultura general i de preparació per al batxillerat i per al peritatge mercantil, així com de taquigrafia, de comptabilitat, de tenidoria de llibres, idiomes, etc. segons cada cas.

Carme Graells²⁷ recorda que les classes les fa en català i algunes vegades fora del pis: «anàvem al parc de Montjuïc amb el meu germà, allà em feia classe de ciències naturals, ens ensenyava les fulles, ens feia dibuixar les fulles; eren classes molt vives que encara recordo amb emoció». L'antic alumne Miquel Molins afirma: «aprofitava la classe per ensenyar-nos de tot: urbanitat, com menjar, etc. També fèiem lectures comentades,²⁸ feia unes classes molts atractives doncs coneixia tots els temes; ens ensenyava a orientar-nos, a buscar el nord; fèiem rellotges de sol; plantàvem una mongeta i la vàiem créixer... També teníem un mapa i apreníem geografia seguint les facècies de la Guerra Mundial... Era puntualíssim i no s'enfadava mai!»²⁹

En una carta que adreça a aquesta alumna, poc abans d'anar-se'n a l'exili,³⁰ manifesta les seves dots de mestre, d'home preocupat pel creixement intel·lectual i humà de la seva deixeblla; li dóna consells i, entre altres coses, afirma: «segueix per aquest camí i perfecciona la forma, és a dir, el lèxic, ortografia i sintaxi, amb preocupació constant, mai amb deixadesa, que sempre que surti una carta de les teves mans assoleixi el grau de perfecció que la teva edat i coneixements puguin donar-li. (...) Pensar bé el que vas a escriure, comprovar si és correcte i delicat, si pot molestar, si és discret; i expressar-ho desseguida en llenguatge correcte i breu», i afegeix: «No et desanimis mai. Has d'arribar a ésser una dona de carrera i ben apta per a crear-te una posició independent. Els temps canvien i exigeixen això de les dones». Ho escriu el 1948, quan a l'Espanya franquista la Secció Femenina de Falange està emprant tota la seva força política i influència per inculcar un nou model de dona: submissa, piadosa, obedient i tancada a casa.

A més de fer classes també treballava fent de corrector a l'Editorial Pedagògica de Seix i Barral.

---

(27) Entrevistada a Barcelona el 12 de desembre de 1996.

(28) Entre els llibres que emprava per fer la lectura comentada hi havia *Pueblos y leyendas*, d'Hermínio Almeyda.

(29) Entrevista feta a Barcelona el 17 de juliol de 1997.

(30) Barcelona, 29 de juliol de 1948.

Cap a l'exili

De tota manera, per a un home liberal i tolerant com ell, per a una persona de profundes conviccions republicanes, la pressió social del nou règim és massa forta. El pas de dirigir l'Escola Annexa de la Generalitat a fer unes quantes classes privades a fills d'amics i benefactors és massa fort.³¹ Rep notícies de companys que són a l'exili i que el conviden a anar-hi; entre aquests hi ha Herminio Almendros des de Cuba i Tomàs Bartrolí i Josep Virgili³² des de Caracas, així com la família del geògraf Pau Vila. Tot plegat fa que decideixi marxar. «No aguanta més», diu la seva filla i se'n va cap a Caracas, on ja l'espera feina al Colegio América. Surt de Barcelona via Nova York amb escala a l'Havana i arriba a Caracas, el 25 d'agost de 1948; després hi arribarà la resta de la família, la seva gran admiradora i muller Rosa Fornells, els seus fills Adolf, Maria Rosa i Núria i la tia Coloma Torroja, que també era mestra.³³ Ja no tornarà més a Catalunya.³⁴ Mor a Caracas el 26 de setembre de 1960.

La seva arribada, però, és diferent de la dels primers exiliats³⁵ que sortint dels camps de concentració o fugint d'una França en guerra hi arriben

(31) A les tardes treballa a l'editorial Lucero, de Barcelona. L'any 1942 aquesta editorial publicarà *La luna nueva*, de R. Tagore, amb comentaris seus.

(32) Aquests dos són antics alumnes de Torroja a l'escola annexa de la Normal de la Generalitat i Virgili és el director del Colegio América el 1949.

(33) Coloma, a Catalunya, exerceix als Monjos abans de la guerra. Després farà de mestra a Can Tunis i a La Gornal del Penedès. A l'exili no exerceix. Els fills, els darrers mesos de la Guerra Civil, són enviats a França.

Núria ho recorda amb aquestes paraules: «Així que ens varen enviar a Santa Afra (un santuari prop de Girona) i al cap de pocs dies, a finals del 38, ens varen portar a França amb camioneta amb una senyora gran que era la tia d'en Leal, que si recordo bé es deia Paulina i no crec que fos mestra. En José Leal va ser un altre mestre que també va estar al Colegio América. Aquesta va ser l'única senyora responsable de nosaltres. Vam passar per Portbou, per aquella carretera que els avions ametrallaven (...) Vam passar-ho bastant malament. I després ens van posar en un paller amb tota classe de refugiats. D'allà ens portaren a una escola d'un poblet a prop de Bagneres de Bigorre, Campans. I després ens van dur a Col d'Aspin i allà hi havia una altra escola on vam passar molt fred».

Pel que fa al seu germà, Núria afirma que «el van enviar, abans, a França amb en Freinet. El meu germà recorda que potser eren una seixantena d'alumnes, que tenien pocs mestres inclosos Freinet i la seva muller. Tenien classes teòriques, aprenien ofícis com el de fer obres, per exemple, i els diumenges anaven a Vance i jugaven amb els nens del poble».

(34) «La meua mare hi volia tornar —recorda la seva filla—, la meua mare hi va anar, li va dir 'vés-hi tu', però ell va mantenir aquesta posició de no tornar mai més, almenys... Va morir en l'època de Franco. No sé què hauria passat...»

En la seva correspondència amb els amics de Catalunya hi ha manifestacions d'enyor i records dels dies durs: «Us enyoro. Penso en aquells amics on he passat tantes hores de confiança en els dies durs d'Espanya. Si un dia torno, reserveu-me el lloc a la vostra tau-la» (carta a Amadeu Biosca).

(35) Marc Aureli Vila recorda la seva arribada a Caracas i afirma: «No ens esperaven!» indicant així la provisionalitat dels primers temps en terres americanes, quan la majoria de

quan ningú els espera, i abans de consolidar-se professionalment han de fer mil i una feines. Ell és ben rebut.³⁶ Acabat d'arribar comença a treballar al Colegio Amèrica, del qual serà subdirector i, encara que fa algunes classes, la seva feina es dedica sobretot a cuidar-se de la marxa general del centre i a atendre els pares, una part dels quals eren exiliats com ell; hi treballa fins a la seva mort.³⁷

De la seva tasca com a professor, en tenim alguns testimonis personals —pocs— en les cartes que escriu als amics barcelonins. És un testimoni tardà i fa referència a la malaltia que l'afecta els darrers anys de la vida: «Vaig decaient. Treballo poc, sols dues hores de matemàtiques als matins per arribar a casa cansat a mig dia. Tinc cansament, Amadeu, i res més. Els metges diuen que les artèries s'encrostonen. Ja ve a ésser això: cansament, ganes de no fer res».³⁸

A aquesta visió trista, però, podem contrastar-hi les paraules que llegeix el batxiller Radaranda al cementiri en l'acte d'homenatge organitzat pel Colegio Madrid quan feia dos anys de la seva mort, al gener de 1962, quan afirma que «*el solo recuerdo del Profesor Torroja, con su bondad y su dedicación constante, y su competencia docente, y sus mil atributos personales y amables, anuble mi corazón*». Qualificatius sincers i encomiàstics de Torroja que coincideixen amb el perfil que des de Catalunya en fa A. Galí, tal com hem vist.

A Caracas la seva activitat docent no se cenyeix al col·legi, també fa conferències de marcat caràcter educatiu a la Universitat de l'Aire de Ràdio Caracas tres dies al mes a dos quarts d'11 de la nit³⁹.

---

mestres i professors es veuen obligats a fer qualsevol tipus de feina per sobreviure (entrevista 1 d'abril de 1997 a Barcelona).

- (36) «He estat ben rebut pels amics espanyols i pels elements oficials, que m'han presentat amb molt d'afecte i consideració», carta 17 de setembre de 1948.
- (37) Aquest col·legi va ser patrocinat per les famílies Planchart, Palacios i Machado l'any 1939. El primer director va ser Gabriel Loperena. Més tard, el 1941, es comencen les classes a la Urbanización San Bernardino. Era un col·legi on ensenyaven molts mestres exiliats: Virgili i la seva esposa Maria Gili, Alegría Campuzano, Lluís Leal, Felip Cabezas, Bartrolí, Marc Aureli Vila, etc., Núria Torroja hi serà professora de «castellano y literatura» des del 1950 fins al 1969, quan el col·legi tanca les portes definitivament. Actualment continuem investigant el tema de la presència i actuació dels mestres exiliats a Venezuela, una primera aproximació es troba a Marquès, S. «Maestros catalanes exiliados en Venezuela», *Revista de Pedagogía*, Caracas, núm. 45, enero-marzo 1996, pg. 79-89.
- (38) Carta des de Caracas a Amadeu Biosca, el seu company i amic de cel·la a la presó de Barcelona, 25 de maig de 1952.
- (39) En aquest programa hi col·laboren alguns destacats intel·lectuals com Jacinto Fombona Pachano, Nucete Sardi, Arroyo Lameda, etc. Heus ací els títols d'algunes d'aquestes conferències radiofòniques: «La fe en la educació», «Problemas escolares», «Tu hijo», «La libertad de tu hijo», «La Universidad Industrial de Barcelona (España)», «La formación profesional del maestro venezolano», etc. En aquest darrer programa insisteix que el mestre ha de ser una persona d'àmplia cultu-

Els seus amics

Saber amb qui es relacionava també ens pot ajudar a entendre millor la seva personalitat. No és fàcil saber-ho, ja que és una persona més aviat seriosa i, d'altra banda, d'aquest tema no en parla. De tota manera, ja hem vist la relació que té amb Herminio Almendros, un dels inspectors capdavanters de la renovació pedagògica a Catalunya i un dels promotors del pensament i de la metodologia Freinet. Possiblement és gràcies a aquesta amistat que Torroja pot enviar abans d'acabar la Guerra Civil el seu fill a França, tal com hem vist.

Altres noms que recorda la seva filla relacionats amb el seu pare són els de Rosa Sensat, la inspectora Leonor Serrano, el director de l'Escola Normal de la Generalitat Cassià Costal, que viu al mateix edifici, etc., tots noms capdavanters de la renovació pedagògica.⁴⁰

A més, el fet de dirigir l'Escola Annexa ben segur que li permetia estar en contacte directe amb bona part del claustre de professors de la Normal de la Generalitat. Un claustre que, no ho oblidem, està format per un professorat triat expressament per la seva vàlua i preparació.

L'obra escrita⁴¹

Tal com fan molts altres mestres, Torroja escriu i publica articles i opuscles d'opinió sobre l'escola i l'educació; són textos que ens permeten conèixer el seu pensament pedagògic. Publica al *Butlletí dels Mestres* la revista feta per mestres i per a mestres que té una àmplia difusió entre el magisteri de Catalunya,⁴² a *Quaderns d'Estudi*,⁴³ a la *Revista de Psicologia*

---

ra general, ha de tenir cultura didàctica, ha de ser un home de moralitat i de conducta que inspiiri confiança als pares i engresqui l'alumnat. Això, afirma, s'aconsegueix mitjançant una formació universitària: «Hay que insistir en esto. La carrera del Magisterio no puede ser considerada como de segunda o de tercera categoría. No debe equipararse, en altura de conocimientos y en años de preparación a lo que representa el bachillerato».

- (40) Una visió global del pensament d'aquests, i altres, pedagogs es troba a González-Agàpito, J. (Coord.): *L'Escola Nova catalana 1900-1939*. Vic: EUMO Editorial/Diputació de Barcelona, 1992.
- (41) En espera d'un estudi complet sobre la bibliografia de Raimon Torroja cito, a tall d'exemple, algunes de les publicacions conegudes.
- (42) Torroja, R.: «Qüestions metodològiques», *Butlletí dels Mestres*, Barcelona, núm. 79, 1 de gener de 1933.
- Torroja, R.: «Elogi de l'Escola d'Estiu», *Butlletí dels Mestres*, Barcelona, núm. 98, 15 de desembre de 1933.
- (43) Torroja, R.: «L'ensenyament dels animals a l'escola primària», *Quaderns d'Estudi*, any III, vol. III, núm. 1, maig 1918.

i *Pedagogia*⁴⁴. També escriu a la *Revista de Pedagogía*, molt llegida en sectors renovadors del magisteri de Catalunya.⁴⁵ També escriu a la revista de l'Escola Normal de la Generalitat.⁴⁶

A més, publica llibres i cartilles escolars, així com llibres de lectures per als infants en català i castellà amb una intencionalitat de formació humana i ciutadana dels infants.⁴⁷ Després de la Guerra Civil i abans de marxar a l'exili publica un parell de llibres en castellà signats RETEVER, que són les inicials.⁴⁸ A l'exili de Caracas, que sapiguem ja no escriu; es dedica sobretot a la docència i als programes radiofònics.

Hi ha una part de la seva obra que és inèdita. Destaco en aquest apartat *Al cim del Pedraforca*, 14 quartilles manuscrites a Madrid el novembre del 1922, on explica una travessa pel Pirineu amb els amics; 30 quartilles a dues cares sobre *La infancia de la humanidad* i *Una jornada del captiveri*, 15 quartilles escrites des de la presó —ambdós textos es troben a l'arxiu de la seva filla Núria, a Caracas—; 14 quartilles sobre *Cursillos de selección para el ingreso al Magisterio primario. Pedagogía*.⁴⁹ *El hombre y el mar*, és una història de la navegació per a infants, de 135 folis.⁵⁰

---

(44) Torroja, R.: «La mesura del treball escolar i la classificació dels alumnes», *Revista de Psicología i Pedagogía*, núm. 18, maig 1937.

(45) Entre altres: Torroja, R.: «Los juegos en la escuela», *Revista de Pedagogía*, núm. 24, diciembre 1923. Torroja, R.: «El bilingüismo en la escuela», *Revista de Pedagogía* Madrid, núm. 141 febrero 1933. Torroja, R.: «Escuelas modelo», *Revista de Pedagogía*, Madrid, núm. 161, mayo 1935.

(46) Torroja, R.: «La nostra Escola primària. Primeres impressions», *Escola Normal*, abril 1933.

(47) Per exemple: *Cartilla de civisme i dret*, Barcelona: Ed. Montserrat de Salvador Santomà, 1931. *Lectures suggestives per a nois i noies*. idem. 1931. *Cartilla de geometria*. Barcelona, idem., 1931. *Cartilla de Gramàtica*. Primera i segona part. idem. *Cartipàs bilingüe*, Barcelona: Ed. Vives, 1931 (la col·lecció completa és de sis cartipassos: els quatre primers en català i els dos altres en bilingüe). *El llenguatge a l'escola*. Barcelona: Llibreria Montserrat de Salvador Santomà, 1932. *Història de Catalunya per a nois i noies*. Barcelona: Ed. Elzeviriana, 1933. *La educación moral y cívica en la escuela actual*, Girona: Dalmau, Carles, Pla, 1933. *La nostra terra i la nostra història*, Barcelona: Elzeviriana, 1933. *Cartilla d'Aritmètica*. Primer i Segon Grau. Idem. s/d.

(48) *La tierra y el sol*. Barcelona: Seix i Barral, 1942. *Algunos problemas sobre la educación de nuestros hijos*. Barcelona: Lucero, 1944. A l'arxiu privat de la família Torroja hi ha un document en el qual afirma: «En el momento de poner a la venta esta edición se mandó retirar por no haber dado la casa editorial el verdadero nombre del autor. En Barcelona hay en depósito unos 2000 ejemplares».

(49) Es tracta dels resums de les 6 conferències que fa en aquest curs i que fan referència als següents temes: 1) *La nueva posición del maestro*; 2) *Los cuatro puntos cardinales de la concepción rousseauiana*; 3) *Metodismo*; 4) *Globalización y formulismo*; 5) *En busca de escuelas*; 6) *La educación social en la escuela primaria*.

(50) D'aquests textos inèdits n'he vist els documents originals. En un document privat, on fa la relació d'obres inèdites a causa del problema ja esmentat de signar-les amb les inicials RTV, esmenta les obres següents: *La Escuela Primaria*; es tracta d'un tractat d'orientació pedagògica i d'organització escolar i, sobretot, «es la historia del grupo escolar anexo a la Escuela Normal de la Generalidad de Cataluña». *Cien lecciones escolares prácticas. El Hombre y la Tierra*, un llibre de geografia humana per a infants. *La infancia de la Huma-*

Un pedagog republicà, compromès i tolerant

Un dels trets característics de la seva personalitat és el seu republicanisme. Ell mateix ho afirma en un article escrit quan fa de mestre a Monistrol: «De petit petit que era republicà. M'encantaven els discursos que feia el meu pare, parlant de la República. El dia 11 de Febrer era assenyalat per tots els de casa. Venien nombres extraordinaris dels periòdics que teníem amb retrats d'En Castelar, Pi, Salmerón, Figueres, Lerroux, Blasco Ibañez, Junoy, Costa, Estébanez, Morote, Melquiades Álvarez, etc. i amb imatges al·legòriques de la República. Les primeres lliçons d'història les vareig sentir a casa dels llavis de mon pare i de les conversacions que tenia amb el Valentí esparter, el Dalmases i altres veterans del tremp i conseqüència que avui escasseja tant. Jo'ls escoltava embadalit»⁵¹. Aquesta actitud republicana el portarà, més tard, a defensar públicament les consignes revolucionàries a l'escola.⁵²

En el mateix article, després de lamentar els pactes polítics d'alguns republicans, fa professió d'idealista «Quedava el foc encès ple de romanticisme per les idees. I aquest no va apagar-se, sinó que, després en ma vida, ha cremat sempre, arborant-me de vegades a n'a mi mateix. No vull pas que mai s'apagui». Això ho escriu l'any 1924, quan en té 30 i encara no ha donat el millor d'ell des del punt de vista pedagògic i humà. Aquesta fe en els ideals és la que el mantindrà dret i amb coherència al llarg de la seva vida i la que recorden els seus antics alumnes, tant els de Catalunya com els de Caracas.

Profundament convençut del paper fonamental de l'educació en el progrés dels pobles i en la instauració d'una societat més justa, insisteix una vegada esclatada la Guerra Civil en la necessitat de seguir les consignes revolucionàries en el nou marc del Consell de l'Escola Nova Unificada. En aquests moments especialment delicats, quan és fàcil desentendre's de l'escola perquè hi ha altres prioritats, ell insisteix: «A treballar amb més intensitat que mai a l'Escola. Cada un al seu lloc. Treball desinteressat, com el que fan els obrers que no escatimen hores per tal d'augmentar la producció. Nosaltres també tenim la nostra producció que hem de millorar en qualitat i en quantitat. Cada un de nosaltres és un centre d'irradiació fecund en saber, en optimisme, en entusiasme que porten els alumnes des de l'Escola al si de les col·lectivitats nostres».⁵³

---

nidad, una obra pensada per al públic en general. *La vivienda humana. Iniciación a la Lectura y Escritura Globales*, per a infants. *Aritmética en tres Grados*, una col·lecció d'exercicis i llibres de solucions. La publicació d'aquestes obres l'havia de fer l'editorial Elzevieriana.

(51) Vegeu «Records i anècdotes», *Juventut*. Orgue de l'Ateneu Obrer Monistrolenc, Monistrol de Montserrat, núm. 34, 19 abril de 1924.

(52) Vegeu *El Magisteri català*, núm. 215, 26 de novembre 1936.

(53) *El Magisteri català*, núm. 215, 26 de novembre de 1936.

La seva filla recorda que era un admirador de la ideologia de la revolució russa. Aquest republicanisme i aquesta admiració pels canvis polítics que s'estan produint a l'est d'Europa no el porten, però, a militar en un partit polític. És republicà i d'esquerres, afirma la seva filla; però ella mateixa no recorda que mai el seu pare li hagués dit que milités en un partit. De tota manera hem pogut veure a Caracas el retall d'un diari editat per la Unió Socialista de Catalunya en el qual hi ha publicat el text de les conclusions de l'Escola d'Estiu «elaborades pels nostres companys Torroja i Masó, de Figueres», això ens porta a creure que era pròxim ideològicament a Unió Socialista de Catalunya (USC), com ho era, d'altra banda, el seu veí i amic Cassià Costal. Des del punt de vista sindical, era membre de la Federació Espanyola de Treballadors de l'Ensenyament (FETE), sindicat de professionals de l'ensenyament adscrit a la Unió General de Treballadors (UGT).

A més, és un home respectuós amb els altres. «Respectar a tothom, no molestar en el més mínim, respectar la llibertat sagrada de cadascú (i sols així s'aconsegueix fer respectar la pròpia), no voler jutjar massa la conducta dels altres i preocupar-se molt de la pròpia... Tot això, i molt més, és discreció»⁵⁴. Predica i viu la tolerància i el respecte a les idees d'altri; una actitud que teniem bona part dels mestres republicans. Tolerància que, d'altra banda, inculca també a través de les seves publicacions.⁵⁵

Anicet i Carme Graells coincideixen a afirmar que el tret més destacable de la seva feina com a educador va ser el fet «d'inculcar-nos el respecte a tothom, la tolerància, a no haver-hi classes socials». Del tràngol que ha passat a la presó no en parla, en canvi insisteix que s'ha de respectar la llibertat i les idees dels altres. Des de Caracas, a final del 1949, afirma: «*Es bueno compararnos con los demás, quienesquieran que sean. Harto tendemos todos a encerrarnos en nuestros castillitos de marfil. Cosa buena es acostumbrarnos a comprender y a tolerar la conducta de todos. Buen camino para llegar a conocernos a nosotros mismos*».⁵⁶

D'altra banda, durant tota la seva vida se sentirà atret per la muntanya. El fet de fer de mestre a Vilada el posa en contacte directe amb la mun-

---

(54) Carta des de Caracas a Carme Graell, 29 de juliol de 1948.

(55) Així, en el llibre *Cartilla de civisme i dret* escriu al costat d'un dibuix on es veuen persones llegint la premsa: «Tolerància política. Què vol dir? Aquests senyors llegeixen diaris de tendències polítiques molt oposades. Segurament ho són també llurs idees i els partits polítics a què pertanyen. Però això no és pas inconvenient perquè siguin molt bons amics. Saben respectar-se mútuament. Saben tolerar-se. I amb això donen prova palesa de cultura i educació ciutadana». I tot seguit afegeix al costat d'un altre dibuix: «Tolerància religiosa. De la mateixa manera que la cultura i educació ciutadanes fan que sigui una formosa realitat als països cultes la tolerància política, han de fer que també ho sigui la tolerància religiosa. La religió de cadascú és cosa sagrada i digna del major respecte. Mai no ofengueu les creences religioses de ningú! Respecteu els temples que ha aixecat la fe!».

(56) «Tolerancia», text mecanografiat de 5 folis, datat a 21 de desembre de 1949. Possiblement és el text d'una de les conferències radiofòniques.

tanya. Ja hem vist que, de jove, acompanya Claparède pel Pirineu. De gran, des de l'exili de Caracas i mirant el Monte Avila, que veu des de casa seva, escriu: «La muntanya, ningú m'ho traurà del cap, té una virginitat que és el seu major encís. Quan un hom es fa vell, repassa records. Els que jo trobo més frescos, més «romàntics» són els passos d'eixos llocs en aquells temps: l'home de llavors i aquells camins. ¿Us heu aturat a pensar alguna vegada en aquests camins vells de muntanya? ¿En les generacions que els anaven obrint i en les que els passaven confiades en què la investigació dels avantpassats escrita en ells els portaria a bon terme?». ⁵⁷

La seva filla recorda: «Era un gran excursionista. Ens ensenyava a admirar la naturalesa; se'ns emportava a nosaltres. Jo havia fet excursions llarguíssimes amb ell; n'hi va haver una que va durar 11 hores!». Per Torroja anar d'excursió vol dir mirar, admirar, reflexionar... A més, era una home dedicat plenament a la família.

Un pedagog renovador

Els seus escrits ens mostren una persona intel·lectualment preparada que malda per una educació millor; una educació que té la base en el component ètic professional «sense això no podem esperar res de bo», afirma.

Llegint els seus articles i llibres, descobrim una persona preocupada tant pels problemes educatius generals com per les qüestions més puntuals i concretes. És una persona que reflexiona sobre el dia a dia de l'escola i que proposa programes i accions renovadores basant-se sempre en la pròpia experiència, en el coneixement d'altres experiències i en la lectura crítica del que escriuen els grans pedagogs estrangers que ell coneix i llegeix. Vegem alguns fragments que ens permeten de conèixer millor la seva faceta d'educador.

En la comunicació que presenta al Congrés d'Educació Social celebrat a Barcelona l'any 1933 fa una declaració de principis de com ha de ser l'educació a l'escola, i ho fa en plena consonància amb els postulats rousseauians i de l'Escola Activa, és a dir, l'educació en llibertat i respecte per l'infant. Afirma: «a) Tota educació social a l'Escola primària es farà a base de la lliure espontaneïtat infantil i sota el signe sagrat de la llibertat. b) Deixarem que el nen visqui, amb interès i plenitud, la seva vida social, sense

---

(57) Carta a Celestí i Conxita des de Caracas, 4 d'abril de 1953.

intromissions inadequades per part nostra. c) L'educació social a l'Escola primària no es posarà mai al servei de cap bandera. d) En els dies de crisi o de convulsions socials de tota mena, tots els pobles de la terra protegiran les organitzacions escolars i llur esperit lliure i creador, amb tots els mitjans possibles, amb tota la fe que es posa per a protegir les darreres reserves i esperances».⁵⁸

Aquest mateix any publica el llibre *La educación moral y cívica en la Escuela actual*, on proposa un programa complet de formació moral i cívica en el marc del laïcisme de les escoles de la República.

De l'educació cívica, un dels eixos de l'escola republicana, ell n'ha fet la lliçó pràctica a la Setmana Final de l'Escola d'Estiu del 1930. No considera que aquesta educació s'hagi de fer mitjançant ensenyaments o aprenentatges especials, sinó que manifesta que «és la vida total de l'escola, del carrer i de casa. És una formació pròpiament d'exemple, de lliçons ocasionals, en una paraula, d'ambient».⁵⁹

Torroja és un professional amb una bona formació teòrica que li permet d'incorporar el que considera el millor de les aportacions renovadores a la realitat escolar. Alguns fragments del manuscrit de la «Conversa» que sobre «Organització Escolar» imparteix al Seminari de Pedagogia de la Universitat de Barcelona el mes de maig del 1936 ens permeten de veure el Torroja renovador, la persona que assenyala pautes i actituds per a una escola (unitària i/o graduada) de qualitat i eficàcia, fruit de la seva experiència.

Diu, entre altres coses, «Disciplina. On hi ha mestres que estimin els nens, que estiguin per ells, que es comprometin amb ells i els companys, la disciplina no és problema» (...) «Pensar i fer; fer i pensar; pensar i fer tot fent i pensant. Els mestres pensem abans, durant i després del fer. En parlem després. És una mena de diàleg, sostingut, renovat, renovador i suggestiu. Doncs bé, no res dels llibres ni que tinguin estructura o categoria de llibresc, sinó la cosa viva, i, com a cosa viva, les experiències viscudes i els problemes que plantegen». (...) «Tres aspectes: ambient general ètic a l'Escola. Capacitat de donar formació (saber donar marge a la llibertat

---

(58) Torroja, R.: «L'educació social a l'escola», Ponència al Congrès d'Educació Social, 23 d'octubre de 1933.

(59) «Preparació de la lliçó pràctica sobre CIVISME», pàg.8 text mecanografiat, arxiu família Torroja. L'esquema de la lliçó que presenta és el següent:

«*Civisme infantil en les associacions infantils, jocs, escoles*. En unes, violència, manca de respecte, malestar; en altres, suavitat, dignitat, benestar.

Visió de conjunt de pobles incultes (violències, intolerància, despotisme, indignitat. Evocació d'escenes salvatges) i pobles cultes (respecte mutual, l'home ciutadà, llibertat, ordre moral. Evocació d'escenes cultes).

Concepte de ciutadania, assenyalament del procés que ha seguit la Història per arribar-hi, les il·lusions dels revolucionaris francesos.

Avui assolim formes superiors de ciutadania.

Autoritats ciutadanes.»

d'un). Capacitat de donar informació». (...) «La nostra tècnica. Jo no en diria tècnica. És precisament la manca de tècnica. Treballem sobre la vida i precisament sobre la vida vertiginosa, renovada, sacsejada a cada pas». Telegràficament, tal com corresponen a uns apunts personals, ens fa avinent el seu convenciment, fruit d'una rica experiència, de la necessitat de reflexió-acció.

És un idealista i, al mateix temps, un pragmàtic de l'educació, encara que sembli contradictori. No queda lligat a cap proposta pedagògica concreta. Accepta el que hi ha de bo en les diferents propostes i ho aplica, amb amor i respecte a l'infant: «La nostra Escola volem que sigui una escola de sinceritat, de profunda sinceritat, d'estricta sinceritat. Una casa on els nens hi viuen, *vivint-hi* senzillament, sense preocupacions ni prejudicis de tipus *professionalista*. (...) Ni afectisme, doncs, ni metodisme, ni quaternisme, ni testisme, en l'aspecte que l'*isme* repetit ens mostra d'aquestes paraules».⁶⁰

Els seus coneixements i la seva pràctica docent el porten a ser crític amb algunes actituds renovadores: «*Nosotros, los cursillistas, tenemos nociones de todo y de varios tipos metódicos, estamos en la fase del meto-dismo, recibimos la técnica, sabemos lo que se hace en unas y otras escuelas y establecemos una selección entre los métodos y procedimientos conocidos, que de seguro influirá en nuestra vida profesional. Vamos a señalar esta ruta hacia tres puntos distintos. Nos encontramos delante de la realidad de la escuela y decae nuestro ánimo siendo este el momento más difícil de nuestra profesión y es precisamente cuando muchos desertan de las filas; sin embargo, la realidad, sea la que sea, es lo mejor que podemos afrontar en nuestra vida, y en ningún caso decir que lo leído o aprendido no nos sirve para nada. Entonces sucede que los que vencen esta prueba, caen en la rutina y en todos los aspectos de la su vida será rutinario, ya que la profesión da el tono a la vida. En cambio los que venzan esta prueba seran los verdaderos maestros y entoces, esta minoria que poco a poco va transformándose en mayoría, puede presentarnos otros peligros: los más inquietos, los que siempre ensayan, llamados ensayistas, no se detienen ante un punto fijo, ni a profundizar nada y también ha de combatir esta tendencia excesiva del ensayo y de la modificación*».⁶¹

---

(60) Torroja, R.: «La nostra Escola primària. Primeres impressions», *Escola Normal*, núm. 4, abril 1933, pàg. 50.

(61) Torroja, R.: «Cursillos de selección para el ingreso al magisterio primario», text mecanografiat, sense data.

Cloenda

Fins aquí aquesta aportació a l'obra i al pensament de Raimon Torroja i Valls, figura cabdal del magisteri català republicà que, malauradament, ha passat desapercebuda pel fet de l'exili a Amèrica, iniciat al final de la primera dècada de la dictadura franquista. Els testimonis orals i escrits dels seus antics alumnes de Barcelona i Caracas, les seves publicacions en revistes, els seus llibres, així com els textos inèdits ens fan veure en Torroja un capdavanter de la renovació pedagògica; un mestre català influït per les aportacions de la Institución Libre de Enseñanza. Una pedagogia que, a Catalunya, durant el primer terç de segle i, de manera especial, durant els anys republicans aplega el bo i millor de la pedagogia europea amb bones aportacions, també de pedagogs catalans i espanyols.

L'estroncament forçat d'aquest camí, amb el que comporta de reculada i d'estancament en l'àmbit escolar i educatiu a casa nostra, permetrà a alguns països americans de beneficiar-se de les bones aportacions d'aquests exiliats; d'aquesta manera el que va ser un profund empobriment cultural i intel·lectual a Catalunya tindrà la contrapartida de l'enriquiment en poblacions llatinoamericanes.

Referències bibliogràfiques

- CARBONELL SEBARROJA, J.: *L'Escola Normal de la Generalitat (1931-1939)*. Barcelona: Edicions 62, 1977.
- FONTQUERNI, E.; RIBALTA, M.: *L'ensenyament a Catalunya durant la Guerra Civil. El CENU*. Barcelona: Barcanova, 1982.
- GALÍ, A.: *Història de les institucions i del moviment cultural a Catalunya 1900-1936*. Barcelona: Fundació Alexandre Galí, 1979-1986.
- LOZANO, C.: *La educación republicana*. Barcelona: Universidad de Barcelona, 1980.
- MARQUÈS, S.: *L'exili dels mestres (1939-1975)*. Girona: Universitat de Girona-Llibres del segle, 1995.
- MARQUÈS, S.: «Maestros catalanes exiliados en Venezuela», *Revista de Pedagogía*, Caracas, vol. XVII, núm. 45, enero-marzo de 1996, pàg. 79-89.
- MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, J.: *L'escola a Catalunya sota el franquisme*. Barcelona: Rosa Sensat-Edicions 62, 1981.
- NAVARRO SANDALINAS, R.: *L'educació a Catalunya durant la Generalitat 1931-1939*, Barcelona: Edicions 62, 1979.
- SANZ, V.: *El exilio español en Venezuela*. Caracas: El Centauro, 1995.

Paraules clau

Educació Primària

Ensenyament

Renovació pedagògica

Història de l'Educació

Història de la Pedagogia

Abstracts

La guerra civil española y la dictadura franquista provocaron entre el magisterio más liberal y renovador un enorme exilio. Aunque la mayor parte de los exiliados marcharon durante los años de guerra (julio 1936-abril 39) algunos de los maestros que se quedaron no soportaron el clima de represión y optaron por exiliarse. Se trata de una etapa del exilio poco estudiada y menos conocida. El artículo presenta la biografía y la labor pedagógica que Raimon Torroja hizo en España hasta el 1948 y en el exilio de Caracas hasta su muerte el 1960, con el fin de recuperar una figura histórica que es un claro ejemplo del maestro de la II República: una persona profesionalmente muy bien preparada y humanamente liberal y tolerante

La guerre civile espagnole et la dictature franquiste ont provoqué un énorme exil parmi les enseignants les plus libéraux et réformistes. Bien que la plupart des exilés soient partis pendant la guerre (juillet 1936 - avril 39), quelques-uns des professeurs qui étaient restés n'ont pas supporté le climat de répression et ont choisi de s'exiler plus tard. Il s'agit d'une étape de l'exil peu étudiée et moins connue. L'article présente la biographie et le travail pédagogique que Raimon Torroja a développé en Espagne jusqu'à 1948 et pendant son exil jusqu'à sa mort en 1960. L'auteur prétend récupérer une figure historique qui est un exemple clair de l'image du professeur pendant la IIème République: une personne professionnellement bien préparée et humainement libérale et tolérante.

The Spanish Civil War and the Franco Dictatorship led to large scale exile among the more liberal and progressive members of the teaching profession. While most exiles abandoned the country in the war years (July 1936 - April 1939), some of the teachers who remained behind were unable to endure the climate of repression and chose to go into exile in the years following the end of the war. Little research has been conducted on the process of exile in this latter period, leaving this period virtually undocumented. This article examines the life and work of Raimon Torroja. His work was conducted in Spain up until 1948 and then in exile, in Caracas, until his death in 1960. The aim is to bring this work to a wider audience, the work of a figure who typifies that of a teacher during the Second Republic: a highly educated professional and a man with a liberal and tolerant nature.